

Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihî Bakış

Mehmet KAHRAMAN*

ÖZET

Modern dünyada gelişmişliğin en önemli dilsel göstergesi sayılabilecek terimsel söz varlığı, bilim insanları için vazgeçilmez bir başvuru hazinesidir. Bugün dilimizde kullanılan terim sözlerin geçmişten günümüze nasıl oluştuğu, nasıl geliştiği ve nasıl bir süreçten geçtiğini izlemek için tarihsel bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

Türk dilinde kullanılmakta olan söz hazinesinin terimleşme sürecini takip edebilmek ve terimsel hazineyi teşkil eden sözcükleri kullanım düzleminde görebilmek için terimleşme süreçlerinden söz etmek gerekir.

Türk dilinin terimsel gelişim sürecini tarihî dönemler içinde ele alırsak, terimsel söz varlığımızın geçirdiği evreleri Klasik dönem, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ile Cumhuriyet dönemi olarak sıralayabiliriz.

Bu çalışma iki makale olarak planlanmıştır. İlkinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini bir izlek üzerinden okumak ve de dönemsel özelliklerini ortaya koymak istiyoruz. Bundan sonaki çalışmamızda cumhuriyet dönemi terimsel gelişim sürecini ele almayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Terim, terim bilim, dil bilgisi, sözlük, dönemler ve terimsel faaliyetler.

Historical Overview of Turkish Terminological Development Process

Abstract

In the modern world, the most important linguistic indicator of your development is the term vocabulary which is an indispensable resource for scientists. Today, the words of our language terms used in the past to present, how it was formed, how it develops and how to look at the historical development process to watch that passed through a chipping process should be the first step.

To monitor the process of terminological word being used in Turkish language and terminological treasure trove worth mentioning terminological from a historical perspective to see the use of words that constitute the plane.

We want to discuss the term development of the Turkish language in historical periods. We can say that the periods in which the semantic vocabulary of our language is passed are classical period, Tanzimat and Constitutional period and republic period.

* Yrd. Doç. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Dilbilimi Bölümü.

This work was planned as two articles. At first we want to read the Seljuk and Ottoman periods in a certain way and also want to reveal the periodical features. In the next article, we aim to describe the period of republican term development.

Keywords: Term, term science, grammar, dictionary, terms and terminological activities

GİRİŞ

Terim, genel olarak bilim dallarının kavramlarına verilen addır. Bir bilim, sanat dalı veya meslekle ilgili özel bir kavramı karşılayan sözcüklere terim söz denir. Bir dilin sözcüklüğü içinde bilim, teknik, sanat, spor gibi değişik bilim dallarıyla ilgili özel kavramları karşılamak üzere kullanılan binlerce sözcük vardır. Bu sözcüklerin anlamı bilim insanlarının uzlaşısı ile belirlenirken tek anlamlılık onun temel niteliklerinden biridir.

Bir bilim veya sanat dalına atılan ilk adım terimlerle başlar. Terimler, bilim ve sanat dallarının kavramsal mana yükünü taşıyan sözcüklerdir. Herhangi bir bilim dalında, yeterli derecede bilgilenmek, derinleşmek ve uzmanlaşmak için terimler dünyasına hâkim olmak gerekir. Belli bir alanda ilerlemek, terimsel şifreleri anlamaya, kavramaya bağlıdır.

Her bilim dalı kendine özgü kavram alanını yaratır. Bu yaratılan özel kavram alanlarında kullanılan sözler de, kendine özgü mana yükleri kazanarak terimsel işlevlerini yerine getirirler. Terim, bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya herhangi bir bilim ya da meslek kolunun alt başlıklarıyla ilgili özel bir kavramı karşılayan kelimelerdir (Türkçe Sözlük, 2005: 1959). İstilah sözü, Osmanlı Türkçesinde terim karşılığı olarak kullanılmıştır.

“Terim, belirli bir bilim ile teknik ve sanat dallarındaki kavramı açıkça belirtip adlandıran söz ve kelime tamlamalarıdır” (Kazak Tilinin Tüsündürme Sözdigi: 801). Kazakça Türkçe Sözlükte: ‘Termin-Latince söz, Terim-kavram. Terim sözler, terimler; ilmî terimler, bilimsel terimler’ şeklinde verilmiştir (Koç vd., 2003: 501). Türkî dillerinde terim kelimesi yerine Latince ‘terminus’ sözünün Rusça biçimi olan ‘termin’ kullanılmaktadır. Bu iş için Kazak dilinde atav, atama, atalım gibi kelimeler kullanılırken, Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri adlı kitabının girişinde “Adlamalar” başlığı altında ayraç içinde (terim) sözünü yazarak, terim sözünün tam karşılığının “adlama veya adlandırma, ad verme” olması gerektiğine de işaret etmiştir (Banguoğlu, 2004: 5-6). Hamza Zülfikar, terim kelimesinin kökünü şu biçimde açıklar: “Terim sözü Latince ‘sınır, son’ anlamına

gelen *terminus* sözüne benzetilerek *derlemek* fiilinin eski biçimi olan *termek* fiilinden *-im* eki getirilerek yapılmıştır. Türkî Cumhuriyetler, bu terimin Rusça biçimi olan termin sözünü kullanılmaktadır” (Zülfikar 1991: 20).

Terimler bilim dallarının ortak kodlarıdır. Terimler meslek mensupları tarafından kabullenilip kullanıldıkça yaygınlık kazanır. Bu yaygınlık, o bilim dalının mensupları tarafından kabul görmesi ile de yerleşir. Terimler bilim dalı mensuplarının ortak kullanımında ısrar etmesi, eserlerinde yer vermesiyle yerleşip yaygınlaşıp genelleşirler. Her bilim dalı için terimlerin yüksek bir anlatım düzeyine ulaşması zaman alır. Ama kavramların terim olarak adlandırılması, yerleşip kalıplaşması için adlandırma ve kullanım noktasında bilim insanlarının etkin gayreti ve katılımı şarttır (Hengirmen, 2001: 15).

Türk kültür ve medeniyet hayatının hiç kesintisiz üç bin yıldır devam ettiği var sayılacak olursa, geçmişte elde edilen bilim ve tekniğin dilsel göstergeleri terimler büyük bir yekûn tekil etiği düşünülebilir. Öncelikle ata- babalarımızdan miras kalan kelime ve terimlerden söz etmek gerekir. Bu terimler, başlangıçta totem, inanç ve ibadetle ilgili kelimelerden oluşmaktaydı. Sonraları bunlara bugün için basit sayılabilecek ev aletleri, araba, at ve atçılıkla ilgili araç gereçler ile savaş araç gereçlerinin adları eklenmiştir. Daha sonraki dönemlerde eğitim, sağlık, savaş ve barışla ilgili kelimeler terim olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bilimsel gelişmelere bağlı olarak yanıcı ve patlayıcı maddelerin icadı ile onlarla ilgili terimler oluşma başlamıştır. Son bir buçuk asırda bilim, teknik, yönetim, bilişim alanlarındaki gelişmelere paralel olarak terimlerin sayısında da tabii bir artış meydana gelmiştir.

Türk Terim Bilimi'nin gelişme ve kalıplaşma sürecine göz atacak olursak, terim biliminin temeli geçmişte kaleme alınan terim bilim yazılarıyla atılmıştır. Terim üretme çabaları çerçevesinde terimsöz/*terimad*¹ yapma ve terimsel sözlük oluşturma işinin bir düzene girmesi, her zaman aynı düzeyde devam etmediği, kimi zamanlarda, değişik sebeplerle daha hızlı ve daha çok terim üretilirken, kimi zamanlarda da daha yavaş ve daha az sayıda terim

¹ TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü'nde terim sözün tanımı “*Bir dilin sözcükleri içinde bilim, teknik, sanat, spor gibi değişik alanlarla ilgili özel kavramları karşılamak üzere kullanılan sözcüklere terimadı verilir*” şeklinde yapılırken *terimad* sözcüğü kullanılmıştır. Ancak biz yazılarımızda Türkî dilli toplumların söz hazinelerinde de kullanılan terim söz kelimesinin kullanımını tercih ettik. Bu kelimelerin bitişik mi, ayrı mı yazılacağı husus da ayrıca gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesinde olduğumuzu da belirtmek isterim.

üretildiği bir gerçektir. Bunun iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi, bilim, teknik ve sanat dallarında üretimin hızı, ikincisi de ülkede uygulanan dil siyasetidir (Wardhaugh, 1997: 44). Bilim ve teknik araştırmaların arttığı, üretimin yükseldiği, araştırma ve incelemelerin hız kazandığı dönemlerde pek çok yeni kavram ortaya çıkar. İşte bu kavramları adlandırma mecburiyeti doğar. Ülke aydınlarının görevi bilim ve sanat dallarında üretilen kavramasal verileri terimsel manada adlandırarak dilin toplum hayatında iletişim ve bilişim açısından oynadığı mühim rolü kuvvetlendirmek, yaşanan çağa uygun fikirler ve eserler ortaya koymaktır. Diletciler ülkede izlenen dil siyasetiyle doğrudan ilgili, bazen de bu siyaseti belirleyen fikirlerin üreticisi durumundadırlar (İmer, 1998: 12-18). Bu manada özellikle geçen asrın başından itibaren Türk terimciliğinin gelişme yollarını ve aydınların terim faaliyetine katılımını kaynak eserlerden izlemek mümkündür.

Dünyada hiçbir dil arı dil olarak nitelendirilemez. Her dil başka dillerden kelime almak ve kullanmak durumdadır. Bu yüzden başka dillerden alınan kelimelerin izini süren köken bilim, dil bilimin önemli araştırma alanlarından biri olmuştur. Terim yapımında kullanılacak Türk dili söz varlığının ilk katmanı atalardan miras olarak gelen öz kelimeler, ikinci katmanı eski dönemler için Moğol-Çin, üçüncü katmanı İslam kültür çevresinde Arap-Fars, dördüncü katmanı batı medeniyetinden intikal eden batı dillerine ait sözler²den oluşur (Ahanov 2008: 136, 161; Sızdıkova, 1993: 295). Bu zikredilen söz varlığı, terim yapma işinde dönemin ruhuna uygun biçimde kullanılarak Türk dilinin terim hazinesinin oluşturulması hedeflenmiştir.

Türk dilinin söz varlığının terimleşme süreci ve bu sürecin özelliklerini saptamak, bu özelliklere göre, süreci dönemlere ayırmak gerekir. Milletlerin hayatında siyasi, sosyal, dinî ve toplumsal yaşamdaki değişimlerin tamamının izlerini dilde bulmak mümkündür. Dil, sadece iletişim aracı değil, aynı zamanda toplum hayatında bilimsel ve toplumsal değişimlerin tüm sonuçlarının görüldüğü bir alandır. Dilin en önemli anlam taşıyıcı birimi olan sözcükler, toplumsal hayatın bir izdüşümüdür. Bu manada bilimsel gelişmeler ile dilsel gelişmeler arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu bağlamda bütün terim çalışmalarıyla ortaya konulan terimsel söz varlığımızın oluşumu, gelişimi toplumsal hayatın değişim ve

² Batı dillerinde kastedilen, ağırlıklı olarak Fransız, İngiliz, İtalyan ve Grek dillerinde alınan kelimelerdir.

dönüşümüyle doğrudan ilgili olduğunu düşünmek gerekir (Kurmabayoğlu, 2005: 10-19).

Türk terimciliğinin gelişme ve şekillenme süreci, bize terim yapma ve yakıştırma işinin bir bütün halinde gerçekleşmediğini göstermektedir. Siyasî, sosyal ve toplumsal sebeplerin etkisiyle dönem dönem hızlı terim söz üretilmesi veya dönem dönem yavaş terim söz üretilmesi dikkatlerden kaçmaz. Bunun temel sebebi ülkede üretilen bilim ve tekniğe bağlı gelişmeler ışığında ortaya çıkan yeni kavramlara yeni terimler bulma mecburiyetidir.

Bilimsel gelişmelerin arttığı dönemlerde, çok sayıda yeni kavramın ortaya çıkması doğaldır. Bu yeni kavramların kendini ifade edebileceği yeni terim sözlerin oluşturulması şarttır. Bilimsel gelişme verilerinin neticesi olarak ortaya çıkan kavramları adlandırma işi, bilim dallarına özgü kalıp sözleri bulma ve anlamlandırma çalışması olarak nitelenebilir. Zaten terimleri genel sözlerden ayıran, onun özel bilim ve sanat dallarına has anlamlar ifade etmesi, onu diğer sözcüklerden farklı kılar. Bu farklılık, anlamının sınırlandırılmış olması, genel ifadeden özel ifadeye geçirilmiş olması, ortak kabul şartının olması şeklinde sıralanabilir Terim sözler, dil bilimsel bir birim olarak bağımsız biçim birimlerdir ve ek, kök, yapı ve işlev bakımından sözlüksel biçim birimlerden hiçbir farkı yoktur.

Türk söz varlığının terimleşme sürecini, dönemleri oluşturan sebeplere bakarak, beşe ayırmak mümkündür. Bu bağlamda Türk terimciliğinin tarih içinde gelişim sürecini de görmüş oluruz.

1. Klasik Dönem (1100-1839): Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde terimcilik,
2. Tanzimat Dönem (1839-1876): Arapçadan yeni terimler türetme dönemi, hukuk terimleri oluşturma çabaları,
3. I. Meşrutiyet Dönemi (1878- 1908): Bir yandan Arapçadan terimler türetirken, bir yandan da Türkçeden terimler üretilmeye çalışılan dönem,
4. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1923): Geçiş dönemi, Arapçadan terim yapmaya sınırlama getirilip Türkçe köklerden, bu olmazsa yabancı köklerden Türkçe eklerle terim yapma dönemi,
5. Milli Terimcilik Dönemi (1923-2000): Bu dönemde bütün terimlerin Türkçe kök ve eklerden türetilmesi dönemi diyebiliriz. Bu dönemi kendi içinde üçe ayırabiliriz.

- a. Ükücülük/idealistlik Dönemi (1923-1945).
- b. Aşırıılık Dönemi (1945-1980).
- c. Serbestlik Dönemi (1980-2000).

1. KLASİK DÖNEM (1100-1839)

Bu dönemde yaşanan dinî ve sosyal hayatın bir neticesi olarak doğuda Arapça, batıda Latince bilim dili olarak öne çıkmıştır. Diğer diller daha yerel ve daha sınırlı alanlarda ve konuşma dili olarak toplum hayatında yerini almıştır. Bu tercihlerde dinlerin de büyük rolü vardır. Çünkü İslam dininin kutsal kitabı Kuran, Arapça indirilmiş, Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil de Latince olarak yazılıp dünyaya dağılmıştır. İslam'ı seçenlerin Arapçayı, Hristiyanlığı seçenlerin de Latinceyi öğrenme mecburiyeti doğmuştur. Bu sebeple Zemahşeri gibi yüzlerce Türk bilgini hızla Arapça öğrenip Arapça eserler vermeye başlamışlardır. Diğer bir sebep Doğu medreselerinde Arapça, Batı Kilise okullarında Latince eğitim yapılmasıdır (Kurmanbayoğlu, 2004: 1-4).

IX. asırdan itibaren Türklerin İslam dinini kabul etmeye başladıklarını görüyoruz. Bu yeni kabul edilen dinin önce dinî, sonra edebî, daha sonra da diğer bütün sanat ve bilim dallarının terimleri Arap dilinden alınan sözlerle karşılama yoluna gidilmiştir. Bunu biraz dinî heyecana ve biraz da sosyal hayattaki dinin rolüne bağlamak mümkündür. Özellikle IX. yüzyıldan itibaren büyük gruplar hâlinde İslam medeniyeti dairesine girmiş olan Türk dünyasında önceleri Araplara, sonra da diğer milletlere Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olan gramer ve gramer- sözlük karışımı eserleri görüyoruz. Bu eserlerin birçoğu Arapça, bazıları da Farsça yazılmıştır. Bu eserlerde Türkçenin kelime, cümle, dil kuralları ve terimleri Arap dilinin kurallarına göre tanzim edilmiştir. *Kutadgu Bilig* (1070), *Divânü Lügat-it-Türk* (1072), *Atabetül Hakayık*(12.asır), *Kitabü'l- İdrâk Li-lisani'l- Atrak* (M. 1312), *Mukaddimetü'l-Edep* (13.asır), *Ettuhfetü'z-Zekiyye* (14. asır) gibi Türk İslam kültür dairesinin en önemli kaynak eserlerindeki dil malzemesi ve dil kuralları, Arap dilinden alınan terimlerle karşılanmıştır (Korkmaz, 2003: x).

Selçuklular döneminde kullanılan Türkçe terimler, Arap dili terim tecrübesi ile İslamiyet öncesi Türk dili terim tecrübesinden oluşan büyük bir hazinedir. Bu dönemi Arapça ve Türkçe terimlerin birlikte kullanıldığı bir zaman olarak görebiliriz. Yine bu dönemde yaşanan tecrübeler göstermiştir ki karma terim kullanımı sebebiyle terimler konusunda Türkçenin aleyhine işleyen bir yol ve tarz

oluşmuştur. Bu durum Osmanlılar zamanında da aynen devam etmiştir.

12. asırdan sonra Türk Dilinin kuzey ve güney olmak üzere iki kola ayrılıp gelişerek çeşitlendiğini biliyoruz. Güney Türkçesi, özellikle Anadolu'da yaygınlaşarak bilim, sanat, edebiyat ve estetik dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu itibarla geniş bir alanda yaygınlaşarak kökleşen bu dil, en olgun eserlerini ortaya koymaya başlamıştır (Caferoğlu, 1998: 25-50; Bozkurt, 1999: 111-125).

Türkler, fethettikleri yeni vatanlarında hazır buldukları medreselerin düzenini bozmadan, diline de müdahale etmeden, ilmî hayatı olduğu gibi devam ettirmiştir. Bu dönemde medreselerde eğitim dili olarak Arap ve Fars dilleri kullanılmaktaydı. Türkçeye pek itibar edilmez, halk arasında konuşma dili olarak kullanılırdı³. Bu tutum, ileriki dönemlerde Türk dili için oldukça mahsurlar doğuracak bir durum hâline gelmiştir. Nitekim Türklerin Turan yurdundan getirdikleri dilleri ve kültürleri zamanla geri plana düşmeye başlamış ve savaşçı kahraman(asker) Türkler, farkına varmadan dilimiz, kültürümüz ve terimciliğimiz için zararlı bir gidişata kendiliğinden yol açmış olurlar (Ercilasun, 2011).

Anadolu'da Oğuz Türkçesine dayalı yazı dilinin kurulup gelişmesinden sonraki devirlerde ortaya konulan Osmanlı Türkçesi, kendinden önceki dönemlerin anlayışlarına uygun şekilde dil kurallarını ve terimlerini kullandığı görülür.

Bir imparatorluk dili olan Osmanlı Türkçesindeki terimlerin çoğunluğuna Arapça kaynaklık etmiştir. Bu dönemde Türkçe sözlerden oluşan terimlerin yapılması veya yaygınlaştırılması noktasında bir fikir beyan edilmemesi dikkat çekicidir. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra yeni kabul edilen dinin önce dini terimleri, sonra edebî terimleri, daha sonra da diğer bilim ve sanat kollarının terimleri Arap dilinden alınmaya başlanmıştır. Osmanlı coğrafyasının ilk grameri olarak bilinen Bergamalı Kadri tarafından kaleme alınan *Müeyyiretü'l-Ulum* (M.1530) adlı eser, fiil-i mazi-i mechul (edilgen geçmiş zaman), el-halü'l-ma'lumu'l-muttaridatu (geniş zaman kipi), mutekellim vahdehu (I. Kişi teklik), müfred-i muhatab (II. Kişi tekil), mütekellim ma'al 'gayr (I. Kişi çoğul), meçhulü emir-i hazır (edilgen emir kipi) , ma'lum-ı nehy-i hazır

³ Karamanoğlu Mehmet Bey, 1277 yılında Konya'da meşhur dil fermanında " Şimden geru divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste, meydanda Türkçeden gayrı dil kullanılmaya..." diyerek Türkçenin yeniden devlet dili olmasını sağlamıştır.

(olumsuz emir kipi) gibi terimler Arap dili terimlerinin Türk dilbilgisine nasıl kaynaklık ettiğini gösteren örneklerdir (2002: IX-X).

İslam coğrafyasının ortak bilim dili Arapça ve onun terimleriyle eserler yazmak geçmiş asırlardan kalan bir miras olarak Osmanlılarda da devam etmiştir. Türk bilginleri, telif veya çeviri yoluyla ortaya koydukları eserlerinde bu ortak dilin terimlerini kullanmışlardır (Levend, 1972: 72-76). Özellikle dinî bilimlerde Arapça terimler yaygınlaşarak diğer bilim dallarına da etki etmiştir. Tıp, matematik, uzay bilimi, gökbilimi, fıkıh ve kelâm gibi üzerinde çok çalışılmış bilim dallarında ortaya konulan eserlerle bunları genişletme (haşiye), geliştirme ve ilavelerle özgün eserler yapılmıştır. Bu eserlerde kullanılan dil açık, devrine göre abartı ve özentiden uzak, ele alınan konular basit, halkın kolayca anlaması ve öğrenmesi için sade dil kullanılmıştır. İshak bin Murat'ın 1389'da yazdığı '*Havas-ı Edviye* adlı eserinde oldukça sade dil kullandığı, bimarî:sayruluk, el'ac: güçsüz, elhumay:sıtma, dimağ: beyin, azm:kemik, muh: ilik vb.pek çok Arapça terimin Türkçe karşılıklarını bulmaya çalışmıştır. Nasuriddin-i Tûsî'den çevrilmiş olan '*Bahname-i Şahi*' adlı eserde de öğreticilik esas alınmış, dilde sadelik ön planda tutulmuştur. Molla Abdülaziz'in *Umdetü'l İslam* adlı eserinin XVI. yy.'da yapılan çevirisinde Aksaraylı Adurrahman Yusuf tarafından *İmadü'l- İslam* adıyla ve genişletilerek yapılan çevirisinde de dil oldukça sadedir⁴. Osmanlı Türk toplumunda medreselerin sayısının ve etkinliğinin artmasıyla, özellikle XVI. yy.dan itibaren bütün bilim dallarında Arapça terimlerin hem sayılarının arttığı, hem de iyice yerleştiği görülür. XVIII. yy.'da yaşayan Vesim Abbas(ö.1761) tarafından 1748'de yazılan '*Düsturu'l Vesim Fi'l Tıbbi'l Cedid ve'l Kadim*' ve *Nahcü'l Bülüğ fi Şerhi-i Zicil- Uluğ* adlı gökbilime ait eserlerinde sade dil kullanılmıştır. Yine bu yüzyılın büyük bilginlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö. 1772) Marifet-Name adlı ansiklopedik eserinde dil oldukça sadedir. Ünlü İslam bilgini Zemahşeri'nin "*Aksal-İreb fi Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb*" adlı eserinin İshak Hocası Ahmet (ö.1708) tarafından tercümesi yapılırken Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarının da verildiği görülür (Levend, 1972: 530-532; Korkmaz, 2002: IX-X).

Dilimiz ve terimciliğimiz açısından bakıldığında kalem erbabının devrine göre sade dille yazma isteği ve Türkçe terimler kullanma gayretlerine rağmen Arapça, Farsça kelime ve terimlerle doldurulan

⁴ Burada kastedilen sadelik, döneminin dil anlayışına göre sade dil kullanımıdır. Ancak o gün kullanılan dil, bugün için ağır ve anlaşılmaz gibi görünebilir.

ve gitgide ağır bir yazı dilinin oluştuğu da bir gerçektir. Türk dilinin asıl kaynağı olan halk dilinde var olan kelimeleri yaygınlaştırıp terimleştirme yolu çok sınırlı kalmış, bunun yerine yeni kavram ve duruma uygun Arap ve Farsî kelimeler alınmaya veya ihtiyaç hâlinde türetilmeye devam edilmiştir. Bunun neticesinde XVI. yy.da iyice ağırlaşmış halk için karmaşıklaşmış bir Osmanlı Türkçesi ortaya çıkmıştır.

Osmanlılar, Selçuklulardan devraldığı bu yapıyı üç yüzyıl kadar devam ettirmiştir. İstanbul'un fethinden sonra kurulan Fatih Medreseleri, bilimde, sanatta Osmanlı dilini hâkim kılmak için, dilde millî bir politika olmasa da, medreselerde Osmanlı Türkçesiyle eğitim-öğretim yapılması için gayret sarf etmişlerdir. Fakat bu defa da dilin içine giren Arap ve Fars dillerinden binlerce sözün ve terimin varlığı dilin kurallarına ve yapısına etki eder hâle gelmiştir (Kahraman, 2010: 12-16).

Osmanlı devletinin özel bir dil siyaseti olduğu söylenemez. Kuruluşundan itibaren hazır bulduğu dili, halk dili ve halk için yazılan kitaplar hariç, bir sanat ve hüner gösterme alanı olarak algılayan bir anlayış hâkim olmuştur. Bunun neticesinde dil gittikçe karmaşıklaşmış ve Arap ve Fars dili kurallarına göre yazma eğilimi artmıştır. Oysa bu dönemde Türkçe kelime ve terimlerin yazılışı ve okunuşu hakkında hiçbir gayret görülmez. Bu yüzden Türkçe kelimelerle yazmak zor, aynı zamanda kişilere göre değişkenlik arz ettiğinden, bir kelimenin birden çok okunuşa yol açması, Türkçe kelimelerden kaçınmayı doğurmuştur. Açık bir imlası olmayan kelimelerden uzaklaşma, yazarları Arap ve Fars dillerine yöneltmiş olabilir. Buna karşılık Arap ve Fars dillerinin oturmuş, sağlam bir imlası vardır. Yazarlar karışıklığa sebep vermemek için Türkçe kelimeler yerine yazım kuralları daha oturmuş, imlası sağlam, dillerin sözlerine yönelmesi, biraz da zorunluluk gibi görülür. Sonuçta bu sebeplerle Türk dili geri plana düşmüş, Arap ve Fars dillerinin söz ve terimleri daha öne çıkmıştır (Kahraman, 2010: 11-12). Osmanlı Türk aydını kendini tanımlama konusunda, yazdığı eserler noktasında, kendini İslam coğrafyasının en önemli bir parçası, hatta merkezi sayar, ürettiği eserleri de bu coğrafya için yazdığını düşünür. Bu duruş ve düşüncesini pek çok alanda kendini göstermiştir. Osmanlı aydınlarının bu iyi niyetli ve dünyayı kapsayıcı (cihanşümül) görüşü, Türk dilinin gelişmesi ve yerleşmesi yerine onun aleyhine işleyen bir düzen hâlini almıştır. Osmanlı tebasında yaşayan diğer bütün kavimler kendi dillerinin sözvarlığını ve terimlerini oluştururken, Osmanlıda bu tersine işlemiş Arap ve Fars dillerinin terim hazinesine

katabileceği terim sözler üretilmiştir (Lenvend, 1972: Banguoğlu 2004: 5-6).

Agâh Sırrı Lend, *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı eserinde Avrupa, özellikle Fransa ile siyasi ilişkilerin başlamasıyla, dilimize yabancı kelimelerin girmeye başladığını belirterek, Sait Paşa, *Gazeteci Lisanı* (Said Paşa, 1911: 39-40) adlı kitabında, ilk gelen sözün 'statuquo'(mevcut durum) olduğunu yazdığını, ayrıca bu kelimedden 50 yıl sonra, politique ve diplomatie, ve maliye terimi olarak da empirant, avance girdiğini, günümüzde de bu kelimelere karşılık bulunmadığını vurgular (Levend, 1972: 72-73). Bilim dallarında görülen gelişmeler, Osmanlı ülkesine etki etmeye başladıktan sonra, özellikle tercüme faaliyetlerinin çoğalmasıyla yeni söz ve terimlere olan ihtiyaç hızla artmaya başlar. Agâh Sırrı Levent, yeni terimler konusunda izlenen yolu:

1. Latince terimleri olduğu gibi almak,
2. Arapça terimleri kullanmak, orada bulunamazsa, Arapça köklerden yeni söz ve terimler uydurmak,
3. Yeni terimlere Türkçe karşılıklar bulmak, şeklinde üç maddede özetler.

Osmanlılarda terimler konusunda 17 ve 18. yüzyıllarda bu üç yol izlenmiştir. Bu üç fikri de birlikte benimseyip Arap, Latin ve Türkçe terimleri karma olarak kullananlar olduğu gibi sadece 2. veya 3. maddeleri benimseyip Arapça, Türkçe terimleri kullanmayı tercih eden kişiler de vardır. Bundan sonraki dönemlerde görülecek olan terim tartışmalarının da temeli burada atılmış ve fikir ayrılıklarının da tohumu bu zeminde serpilmiş olur.

Ülkemizde bilinçli terimciliğin başlangıcını Tazimatla başlatmak yerinde olacaktır. Fakat bunu terim sorunlarıyla karşılaşmak ve bu yönde tartışmaların başlatılması ve arayışlar olarak izah edebiliriz (Hengirme, 2002: 15, 401).

Hamza Zülfikar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları* adlı kitabında, "terimlerin Arapçaya dayandırılması" fikrinin Türk dilinin bilim dili olarak gelişmesini olumsuz etkilemekle kalmadığını, Türk diliyle düşünmeyi, Türk diliyle anlatma, yorum ve açıklama gücünü de engellediği görüşündedir (Zülfikar, 1991: 2).

Osmanlı'nın son iki asrında (17 ve 18. asırlarda) görülen yenileşme ve değişim arzusu hükümet, ordu ve aydınlar arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle hep uzatma ve ertelemelerle devam etmiştir.

Bu noktada millî bir terimcilikten söz etmek için yarım asır daha beklemek gerekecektir. Yeni lisan hareketini millî terimciliğe giden en önemli ve en somut, en ciddi adım sayabiliriz (Tanpınar, 1982: 110-130). Asıl millî terimciliğe Atatürk'ün emirleriyle, 2. dil kurultayında alınan kararlarla başlanmıştır. Osmanlının son döneminde terimlerin varlığı, kullanımını, kökeni, yapılışı ve yeterliği hakkında büyük tartışmalar yaşanmıştır (Korkmaz, 2003: X; Tan, 1988: 10).

Terimlerin evrenselliğini savunanlarla, terimlerin İslamî veya millî olmasını savunanlar arasında çıkan tartışmalar uzun zaman devam etmiştir. Bütün bu tartışmalardan dilimiz ve terimciliğimiz güçlenerek çıkmıştır (Levend, 1972: 530-532).

2. TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876)

Tanzimat Fermanı (Duman, 2002: 107-108) 1839'da halka duyurulmasıyla birlikte siyasî, sosyal ve kültürel hayatta yepyeni bir devir başlamış olur. Tanzimat döneminde terimleri ve terimciliği incelemek için siyasî, sosyal, iktisadî, fikrî ve ilmî yenilikleri bir bütün olarak görmek gerekir. Dildeki yenileşmeyi de yapılan bu sistemli değişimin bir parçası olarak düşünmek lazımdır (Akyüz, 1993). Tanzimat hareketi, bir medeniyet değişimi olarak devletin yönünü doğudan batıya çevirme ve bir yenilenme hareketi olarak başlatılmıştır. Bu açılan pencere vasıtasıyla Avrupa ülkeleriyle düşünsel bir bağ kurulmuş ve ilişkilerde çok yönlü gelişme kendini göstermiştir. Bu özgürleşme ortamında fikrî ilişkilerde yoğunlaşma, çeviri eserlerin nicelik ve nitelik olarak artması, toplumsal sorunların gazete ve dergilerde açıktan açığa tartışılması, özgürleşmenin bir göstergesi sayılmalıdır (Levend, 1972: 102). Ayrıca bu tartışmalar toplumsal hayatımıza yepyeni konu ve kavramların girmesine yol açmıştır. Bu konu ve kavramlarla ilgili terimlere Türkçe karşılık bulma işi böylece gündeme gelmeye başlar. Burada dikkat çeken husus, dilde karşılaşılan yeni söz ve terimlere karşılık bulma çabalarının her geçen gün artarak devam etmesidir. Terim yapmada, Avrupalıların kök dil olarak Latinceyi, Çinlilerin eski Çin dilini kullandıkları biliniyor (Kurmabayoğlu, 2005: 10-19). Tanzimat aydınları Arapçayı, Türkçenin terim yapmada kök dili olarak kullanmayı tercih ettikleri görülüyor ki bu aynı kökten olmayan bir dili terim yapmada kaynak/kök dil olarak kullanma fikri, daha sonraki dönemlerde çok büyük tartışmalara sebep olacaktır. Bu dönemde dil ve terimler siyasetini devlet organları değil, daha çok

Avrupa'da eğitim gören yazar, çizer ve gazetecilerin günlük yazıları şekillendirdiği görülür.

Mabeyin Kalemi, Tophane Kalemi, Gümrük Kalemi, Encümen-i Danış (1848) gibi tercüme odaları Tanzimat devrinin fikir ocaklarıdır. Bu mekânlar 1839'dan sonra bir okul vazifesi görmüş, devrin ihtiyacı olan yeni bilgi ve fikir tartışmalarının merkezi olma görevini yerine getirmişlerdir. İleriki dönemlerde dil ve terimcilik siyasetini de etkileyecek, hatta belirleyecek, büyük fikir, sanat ve devlet adamları, bu dönemde kurulan tercüme odaları ve kalemlerde yetişmişlerdir (Tanpınar, 1982: 110-180). Tanzimatın ilk yıllarını özel yetenekli kişilerin yetişmesi dışında, etkin bir yenileşme dönemi değil, daha çok tasarı ve planlamalar düzeyinde ilerleyen bir devir olarak kabul etmek gerekir. 1839-1856 yılları arasında eyleme dönüşemeyen yenileştirme ve iyileştirme çalışmaları 1860'tan sonra daha planlı ve daha etkin yapılacak olan fikirde, işte ve dilde yenileşme hareketinin alt yapısını hazırlanmıştır. Bu dönemi, tek bir fikirden çok, farklı fikirlerin çatışması temsil eder.

1860'tan sonra hükümet, ordu ve aydınlar yenileşme konusunda ortak hareket ettiklerinden başlatılan yenileşme hareketi daha emin adımlarla ilerlemiştir. 1869 yılında çıkarılmış olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Akyüz, 2001: 115-120) ile eğitim ve öğretimi düzene koymayı amaçlar. Bu nizamname Sıbyan Mektebi adı verilen anaokullarından başlayıp mülkiye ve rüştiyeleri de içine alacak biçimde üniversiteye kadar bütün eğitim kurumlarını basamaklandırmıştır. Galatasaray Lisesi, İstanbul Üniversitesi, Askeri Tıp Akademisi ve çeşitli meslek okulları batıdaki örnekleri gibi yeniden düzenlenmiştir. Bu güzel adımların yanında Türk dili için gerekli adımlar zamanında atılmadığı için bu okullarda hem Osmanlıca, hem de Arapça ve Farsça eğitimin sürdürülmesi ciddi bir sorun olarak devam etmiştir. Tıp, Harbiye ve Galatasaray Liselerinde eğitime Fransızca olarak başlanmış ve daha sonra Türkçe eğitime dönülmüştür. Bu değişimler ışığında Türkçe ders kitapları ve yeni terimlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Terimler konusu sadece ders kitapları yazımı meselesiyle ortaya çıkmış bir sorun da değildir. Batı dillerinden yapılan tercüme faaliyetlerinin etkisi de unutulmamalıdır. Bu dönemde teknik, sanat, edebiyat, estetik ve diğer bilim dallarında çok sayıda eser Türkçeye çevrilmiştir. Tıp, matematik, gök bilim, geometri, logaritma, kimya, dallarında eserler bunlardan bazılarıdır (Zülfikar, 1991: 3).

Bu dönemde Osmanlı aydını, bir medeniyet ve kültür buhranı ile karşı karşıya gelmiş ve batıya yönelmeyi tercih ederken medeniyetlerin kodlarını oluşturan terimler meselesindeki soruna batıdaki örneklerle bakarak çözüm üretmeyi hedeflemiş, bu yönde büyük adımlar atılmış, Tanzimat hareketinin biraz olgunlaşması ve sosyal hayatın canlanmasından sonra resmi, yarı resmi veya sivil toplum örgütü olarak kurulan tercüme odaları, kalemler, dernek ve vakıflar kendi alanlarına giren konularda fikir tartışmaları ve yayımlar yaparak terim ve terimciliğe katkı vermeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde dil, edebiyat, tıp, hukuk, askeri konulardaki kullanılan terimler hakkında yayımlar dikkat çeker. Bu dönemde çıkan bütün dergi ve gazetelerde dil ve sözlük ve terimcilik konusunda çok sayıda yayına yer verildiği görülür.

1851'de Encümen-i Daniş, okullara ders kitapları hazırlamak ve ilgili konularda çeviriler yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bundan sonra Bab-ı Âli'nin baş çevirmeni Münif Paşa'nın 1861'de kurduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*, çeşitli bilim dallarına ait *Mecmua-i Fünun* adıyla çıkardığı 4 ciltlik eserde yeni terimlere yer verildiği görülür. Bu kurum, Tanzimat'tan Cumhuriyete uzanan dönemin en hararetli tartışma konusu olan Latin alfabesine geçiş hakkında olumsuz fikirleriyle öne çıkmış ve Azeri Mirza Ahundov'un hazırladığı Latin alfabesi teklifine olumsuz rapor vermiştir (Levend, 1972: 104).

Lügat-i Tıbbiye hazırlanırken Şânizâde'den de yararlanılmış olmakla beraber daha çok *Kamus-ı İbni Sinâ Tasrif-i Zehravi* ve *Hâvi-i Razi* gibi eski Arapça Tıp eserlerine de başvurulmuş, bunun yanında birçok yeni terimin de Arapçası uydurulmuştur. Agah Sırrı Levend, "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye tarafından hazırlanan *Lügat-i Tıbbiye*'ye kadar dil sade, terimlerin çoğunun Türkçe olduğunu, ama bu girişimden sonra terimlerin büyük çoğunluğunun Arapça kaynaklı sözlerden oluştuğunu" ifade eder (Levend, 1972: 105). Tabii bilimlerde terim faaliyetlerini Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye gibi resmi ya da gayri resmi kuruluşlar oluşturur. Ayrıca Vekayi-i Tıbbiye, Sıhhat Nüma, Mecmua-ı Fünun dergileri bilim dili ve terimlerin oluşumuna katkıda bulunmuştur. 1870 yılındaki Yüksek Askeri Şura'da (Dar-ı Şura-yı Askeri) (Levend, 1972: 108-109) Askeri Tıbbiyye'deki derslerin Türkçeleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu olay terimlerin Türkçeleştirilmesi konusundaki en ciddi adımdır. Çünkü bu tarihten sonra devlet resmi olarak Türkçecilik yapacak, bilimsel eserlerin dillerinin ve terimlerinin Türkçeleştirilmesi hız kazanacaktır. Özellikle tıp eserlerinin dili ve terimlerinin Türkçeleştirilmesi

çalışmalarına hız verildiğini görülür. 19. asrın büyük tıpçıları Mehmet Ataullah Efendi ve Behçet Mustafa Efendi, yazdıkları eserlerinde Türkçe terimlere yer vermişlerdir (Akyüz, 1982: 12-15).

Hukuk alanında adalet işlerini düzene sokmak, eski fıkha dayanan yeni bir kanun dili oluşturmak amacıyla çalışmalar yapıldığı görülür. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti'nin kurulması, atılan ilk adımlar, hukuk tarihimizin dönün noktası sayılabilir. 1855'te Rüştü Molla başkanlığında çalışan ve sonra dağılan kurumun başlattığı çalışma Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından "Mecelle" adıyla İslam'a dayalı bir "anayasa" hazırlamıştır. Bu yolla Arapça kaynaklı hukuk terimleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu açılan yoldan gidilerek ilk hukuk terimleri sözlüğü, Nezaret Hilmi Tarafından İstilah-ı Adliye adıyla hazırlanıp 1888'de yayımlanan bu eserde yeni terimlere karşılık bulmak için halk arasında yaşayan kelimelere dahi yer vermiştir. Yine 1886'da Kirkor Sinabyan'ın İstilahat-ı Resmîye ve Adliye adlı sözlüğü ile Toma Andonyan tarafından hazırlanan Kamus-ı Kavânin 1892 yılında yayımlanmıştır (Levend, 1972: 110-111).

1895-1901 tarihleri arasında haftalık Servet-i Fünun dergisi etrafında toplanan ve süslü anlatım yolu tutan bir grup genç yazar, Kendilerine de Edebiyat-ı Cedîdeciler adını verirler(16). Bu dönemde dilde daha süslü, sanatlı, Arap ve Fars sözlüklerinde dahi yer almayan sözlere yer veren bir anlayış hakim olur. Bu dönemde Türkçecilik, sözlükçülük ve terimcilik Arapça ve Farsça sözlerin gölgesinde kalmıştır. Ancak bu dönemde bu gidişe karşı duran ve dil, sözlük ve terimler konusunda millî bir duruş sergileyen Ahmet Mithat, Şemsettin Sami ve Necip Asım Türkçü gibi aydınlar vardır (Levend, 1972: 112).

Bu dönemde terimler hakkında farklı görüşler vardır. Bunlardan Tanzimat dönemi fikir adamlarından Ali Suavi (1870-1933) terimlere Arapça karşılık bulma yerine olduğu gibi alınmasını teklif eder. Yine dilbilimci, sözlükçü Şemseddin Sami, yeni terimlere bir yığın sözlük karıştırılarak karşılık bulma yerine olduğu gibi alınması görüşündedir. Doktor Abdullah Cevdet, terimler konusunda alışlagelmişin dışında bir görüş belirtir: Terim olacak sözü Latin dilinden alıp, Arapça eklerle yeni kelimeler türeterek, (psikoloji-yin gibi) terimler yapmayı teklif eder. Bu fikir, devrin aydınları tarafından hiç ilgi görmemiş hatta yadırganmıştır (Zülfikar, 1991: 3-4; Levend, 1972: 110).

Tanzimat yıllarında terimler konusunda genel eğilim, Arapça köklerden yeni terimler yapılmasından yanadır. Bu dönemde terimler

konusunda sergilenen tutum kişilere göre değişiklik arz eder. Kimi Fransızcasıyla birlikte Türkçesini, kimi sadece Türkçesini yazar. Bazı yazarların da hepsini birlikte, karışık biçimde kullandığı görülür.

Namık Kemal, dille ilgili görüşlerini belirttiği “Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazalara Şamildir” adlı yazısında özellikle dil bilgisi konusunda şunları söyler: “Mevcut dil bilgisi kitapları düzeltilmeli, eksikleri muhakkak tamamlanmalı, herkesin yararlanacağı yayınlığa kavuşturulmalı”.

Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde başlayan dili yenileştirme ve özleştirme çabaları, genelde yazı dilini yenileştirmeyi, Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı olan Osmanlı Türkçesini, ‘en iyi Osmanlıca’ merkezinde daha anlaşılır bir duruma getirmeyi hedeflemiştir. Bu yüzden yazılan dil bilgisi kitapları da, Arapça kaynaklı Osmanlıca terimlerden kurtulamamıştır. Eserlerinde kullandığı özensiz, ama açık diliyle haklı bir ün yapmış olan Ahmet Mithat Efendi'nin Osmanlı Türkçesinin içinde bulunduğu durumu ve terimleri açıklayan şu sözleri önemlidir. “Bugün kullandığımız lisan, Arabî, Farisî ve Türki ve Osmanlıların gemicilikte ve sanatta kazandıkları ilerleme nedeniyle Yunan ve İtalyan ve ilerlememizin son noktasını gösterdiği lüzum üzerine bir de Fransız dillerinden alınan sözlerden oluşmaktadır” (Levend, 1972: 167-168) diyerek bu dört dilin kimi zaman sözünü, kimi zaman kurallarını, kimi zaman terimlerini kullanmak zorunda kaldığımızı ifade eder.

Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinde dil bilgisi yazıcıları, Arapça köklere bağlı kalmak ile batı dillerindeki karşılıkları aynen aktarma yolu arasında ikili bir eğilimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Ali Süavi ve Şemsettin Sami, batı kaynaklı kelime ve terimlerin Arapça ve Farsçanın olanaklarına bakmaksızın, yeni söz ve terimleri olduğu gibi kabul etme taraftarıdır. Görüldüğü üzere o dönemde Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yanına bir de batı kaynaklı söz ve terim tartışması eklenmiş durumdadır.

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı eserinin Tanzimat devrinde terimcilik konusunu ele aldığı bölümde o dönemde yayınlanan eserleri ‘tıbbi eserler ve terimler, tabii ve sosyal bilimler ve terimler’ biçimde tasnif eder. Dönemin eleştirisini yaparken de: “Tanzimatın bilim terimleri, kitaplarda ve o bilim dallarıyla uğraşanların belleklerinde kaldı. Ama yeni düşünceleri karşılamak üzere, çoğu türetme yoluyla bulunan Arapça kelime ve tamlamalar, konuşma diline de grip yerleşti. Sonunda, konuşma dili,

Tanzimat'tan önceki konuşma dilinden daha ağır ve daha (yabancı kelimelerle) yüklü bir hâl aldı" (Levend, 1972) demektedir.

Bu dönemde yayınlanan bütün dergi ve gazetelerde bilim sanat dallarına ait terimler ve terimcilik hakkında yüzlerce yazı vardır. Bu dönemde basın büyük gelişme gösterir. 1831'de ilk yayımlanan resmi gazete, *Takvim-i Vekaayi* (1831), yarı resmi gazete *Ceride-i Havadis* (1840), *Vekaayi-i Tıbbiye* (1850) gibi gazetelerin sayısı altmışı bulur. Bu süreli yayımlardan 43 politika, 2 edebiyat, 1 tiyatro, 3 magazin, 2 mizah, 2 çocuk, 2 kadın, 2 ziraat, 1 tıp, 1 hukuk, 1 ticaret, 1 askerlik konularını işlemektedir. Bu yayımlar imparatorluğun bilim, kültür, sanat, dil ve edebiyat alanlarına büyük katkılar sağlamıştır (Akyüz, 1982: 157-193). Dönemin tüm tanınmış yazarlarının eserleri yukarıda sözü edilen gazete ve dergilerin sayfalarında batı kaynaklı binlerce söz ve terimin teklif edilen karşılıklarıyla birlikte yayımlanır.

3. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1876-1908)

Sultan Abdülhamit padişah olduktan sonra, 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve eyaletlerde seçimler yapılarak ilk meclis oluşturulmuştur. Osmanlı imparatorluğunun çok uluslu ilk meclisi, azınlıkların katılımıyla çok çeşitlenmiş ve fikir ayrılıkları yüzünden rahat çalışma düzeni kuramamıştır. Bu meclis, Osmanlı devletinin sorunlarını çözmekten çok uzak kalmış ve padişah da meclisi tatil etmiştir.

Meşrutiyet yıllarında, sosyal, kültürel, iktisadî, dinî veya siyasî sebeplerle ortaya çıkan akımlar, bütün hayatı etkilediği gibi kullanılan dili de derinden etkilemiştir. Bu sebeple akımlar, dil malzemesi olan sözleri ve terimleri de etkilemiştir. Fransız ihtilalinden sonra dünyaya yayılan milliyetçilik ve ulus devlet kavramları, bu dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşayan diğer kavimler arasında kendini hissettirmeye başlamış, önce ayrılıkçı fikirler olarak çıkmış, ayrılıkçı güçler olarak sürmüştü ve daha sonra da ulus devlet kurma yolunda isyanlarla devam etmiştir. Bu hareket Osmanlı devletinin asli unsuru olan Türklerde değişik etkilere sebep olmuştur. Osmanlı devleti içinde yaşayan kavimler milli kimliklerine dönme yolunda gayret ederken, Osmanlı devleti bu kavimleri hâkimiyetleri altında tutmak için önce Osmanlılık, sonra İslamcılık fikirleri savunulmuş, bu fikirler Osmanlıyı birlikte tutmaya yetmemiş ve bu milletler birer birer Osmanlıdan ayrılmışlardır. Bunu gören Osmanlı aydınları Türkçülük fikrine sınıksız sarılmıştır. Türklük araştırmaları ve Türkoloji çalışmaları, bu fikirlerin beslenip gelişmesine yardımcı olmuştur. Yine bu dönemde Türklük bilinci ve Türkçülük fikirleri

yayılmaya başlamış, İttihat ve Terakki Fırkası, bu fikrin yayılması ve yerleşmesi için büyük çaba harcamıştır. Yapılan yeni bilimsel araştırmalar da bu fikirlerin doğruluğu ve kıymetini gözler önüne serince halkta büyük bir taraftar bulmuştur (Levend, 1972: 347).

1893 yılında çıkarılmaya başlanan 'İkdam' gazetesinde Türk dilinin yenileşmesi ve terimler meselesini ele alan çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Ayrıca İkdam gazetesi her gün Çağatay Türkçesi Sözlüklerinden 10 kadar sözü yazıp halkın kullanmasını ister. Yine bu dönemde Çağatay Dilini, Türk dilinin kök dili kabul edip ihtiyaç duyulan söz ve terimleri buradan almayı amaçlayan tekliflerde vardır. Bu anlayışın devamı olmak üzere, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde sık sık Çağatay Sözlüğünden kelimeler almaya devam edilmiştir.

4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1908- 1923)

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve seçimler yapılarak Osmanlı İmparatorluğunun meclisi ikinci kez yeniden açılmıştır. Bu dönemde Tanzimatla başlayan, I. Meşrutiyetle devam eden yenileşme süreci, Türk dili ve tarihi ile ilgili araştırmalarla kuvvetlenerek II meşrutiyete ulaşmıştır. Bu süreçte, terimler konusunda kabul edilebilir, eski kullanılan dili ve sözleri dışlamayan, ama Türkçe söz ve terimlerin kullanımını tavsiye eden bir anlayış ortaya çıkmıştır.

Türk Derneği etrafında toplanan aydınlar 1908'de Türk Yurdu dergisini yayımlamaya başlarlar. Bu dergi etrafında toplananlar, dilde kullanılan bütün kelimelerin Türkçe olmasını savunurlar. Arapça ve Farsça kelimelerin hızla dilimizden atılması için çalışmalar yaparlar. Bu gruba daha sonra tasfiyeciler adı verilmiştir. Ancak bu grubun içindeki kişilerin batı dillerinden gelen kelimelere karşılık teklif etmemeleri hep eleştiri konusu olmuştur.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük ortamında, her konuda hararetli tartışmaların yapıldığı, fikirlerin çarpıştığı görülür. Meşrutiyet döneminde terimler konusu, imlâ (yazım kuralları), sözlük konularıyla birlikte tartışılan temel konulardan biridir. Bu dönemde dilin temeli sayılan yazım kuralları ve terimler konusunda devletin resmi kurumları gerekli adımları atmak için çalışmalar yürüttüğü görülür. Yine bu dönemde kurulan İslahat-ı İlmiye Encümeni ve Tetkikat-ı İlmiye Heyeti'nin çalışmaları çok önemlidir. Bu dönemde yeni bir şey yoktur. Bütün gazete ve dergilerde önceki dönemlerin konuları tekrarlanıp dururken, bir taraftan da terimler konusunda kabul edilebilir yeni teklifler ortaya

çıkar. Ömer Seyfettin, Genç Kalemler dergisinde (Akyüz, 1982: 157-159).

1911 yılında yayımladığı ‘Yeni lisan’ makalesinde Türk halkına, Türk Dilinin yenileşmesi ve gelişmesi için 14 maddelik teklif sunar. Bu maddelerden sekizincisinde, terimlerin nasıl oluşturulacağı ve kullanılacağına dair teklifi görüyoruz. Bu maddeye göre: “bütün Arapça ve Farsça kelimelerin atılmasına gerek yoktur; ilmi terim olarak Arapça kelimelerin kullanılmasına devam edilmesi, ancak nokta-i nazar yerine, nazar noktası, eser-i sanat yerine sanat eseri vb. kullanılması gerekir” (Duman, 2002: 120). Bu dönemin iki önemli şahsiyeti Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp, dil siyasetinin de belirleyicileri konumundadırlar. Ayrıca devletin ileri gelenleriyle yakın ilişki içinde olmaları sebebiyle siyasete de etkileri büyük olmuştur. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabının ‘Türkçülüğün Umdeleri’ başlıklı bölümünde dil hakkındaki görüşlerini 11 maddelik teklifiyle ortaya koyarken, o ilkelerin 5. maddesinde terimlerin nasıl oluşturulacağı ve kullanılacağına dair fikirlerini ortaya koyar. İsmail Parlatır, ‘II. Meşrutiyet Sonrası Türk Dili’ adlı makalesinde (Parlatır, 2002: 151-152), bu teklifteki terimler konusunu anlatan maddeyi, günümüz Türkçesine şu biçimde aktarmıştır.

Gökalp, terim yaparken “*Yeni terimler aranacağı zaman, ilkin halk dilindeki kelimeler arasında aramak; bulunmadığı takdirde, Türkçenin işlek ekleriyle ve işlek tamlama ve çekim kurallarıyla yeni kelimeler yapmak, buna da inkân bulunmadığı durumlarda Arapça ve Farsça tamlamasız olmak şartıyla, - yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve mesleklerin özel hallerini gösteren kelimelerle tekniklere ait alet isimlerini yabancı dillerden aynen almak*” gerektiğini ifade etmiştir.

Agâh Sırrı Levent, Türk dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, adlı kitabının ilgili bölümünde Ziya Gökalp’ın bu fikirlerini dört maddede toplar:

1. Terimler ve yeni kavramlar için halk diline başvurulacaktır. Orada bulunmadığı zaman Türkçe ekler ve Türkçe kurallarla yeni terimler yapılacaktır.
2. Bu yetmezse Arapça ve Farsçaya başvurulacak şu şartla ki, alınacak kelimeler tamlama halinde değil kelime halinde olacak, Arapça ‘-yet’ ekiyle kolayca adlar bulunabilecek, ‘İlmül-ruh’a, ruhiyat, denildiği gibi milliyet, kavmiyet, medeniyet vb. kelimeler kolaylıkla yapılacaktır.

3. Kimi yabancı kelimeler de olduğu gibi kabul edilecektir. Feodalizm, şövalyelik, Rönesans, reform, jakoben, sosyalizm vb.
4. Tekniğe ait olan kelimeler de olduğu gibi kabul edilecek, bunlara Türkçe karşılıklar aranmayacaktır. Vapur, telgraf, telefon, tramvay, gramfon vb.

Yeni lisancılar, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp terimler konusunda farklı fikirlere sahip değildirlir. Onlar Arap, Fars ve Grek dillerinden aldıkları kelimeleri kendi kurallarıyla türetmede bir sakınca görmezler. Örneğin, psikoloji kelimesinden psişik, psikografi kelimeleri de kullanmakta bir yanlışlık görmezler (Levend, 1972: 354). Tanzimatın büyük şair ve yazarı Namık Kemal, Milli edebiyatın büyük hikâyecisi Ömer Seyfettin ve Türkçülüğün kitabını yazan, şair ve yazar, büyük ülkü adamı Ziya Gökalp'ın terim faaliyetleri ve Türk terimciliğine katkıları ayrı bir araştırma konusudur.

Osmanlı Coğrafyasındaki yenileşme ve değişim taleplerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde, dil ve tarih araştırmalarıyla kültürel mirasa yönelme, dilde yenileşme ve Türkçecilik hareketlerini doğurmuştur. Buna bağlı olarak dilbilgisi yazıcılığı ve dil bilgisi terimleri farklı bakış açılarıyla değerlendirilmeye başlanmıştır. Şinasi ile başlayan, dil anlayışı, yenileşme fikirleri, ilk önce gazetecilikte kendini göstermiş, daha sonra edebiyat ve dilbilgisi yazıcılığında etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde önceki dönemlerle kıyaslanamayacak sayıda, dilbilgisi kitapları yazılmış ve Türk dilinin en hızlı gelişen, değişen ve yenileşen terim alanının oluşmasına yol açmıştır.

Terimler konusundaki ilk adımın dilbilgisi alnımda atıldığı görülür. Ancak yazılan bu kitaplarda dilbilgisi ve onun terimleri eski yöntemlerle yazılmıştır. Mehmet Fuat ve Ahmet Cevdet paşaların *Medhal-i Kavâid* (1851), *Kavâid-i Osmaniye* (1865), *Kavâid-i Türkiye* (1875), *Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniye* (1875) adlı eserleri ilk örnekleri oluşturur. Daha sonra yer alan Süleyman Paşa'nın *İlm-i Sarf-i Türkî* (1874)'si, Ali Nazima'nın *Lisan-ı Osmanî* (1880), Selim Sabit'in *Sarf-ı ve Nahiv-i Osmanî* (1881), Mehmet Rifat'ın *Külliyât-ı Kavâid-i Osmaniye* (1885), Abdullah Ramiz Paşa'nın *Emsile-i Türkî* (1886), Şemsaddin Sami'nin *Nev-usul Sarf-ı Türkî* (1892), Necib Asım'ın *Osmanlı Sarfı* (1894), Mehmet Rifat'ın iki ciltlik *Hâce-i Lisan-ı Osmanî* (1894-1895), Milli Eğitim komisyonu adına Şeyh Vasfi Efendi tarafından Rüştüiyeler için hazırlanmış olan *Mufasssal Yeni Sarf-ı Osmanî* (1901), bu tür dilbilgisi kitaplarının son örneğidir. Bu dönemde yazılan dilbilgisi kitapları için Ağâh Sırrı Levent, 'Türk

Dili'nin yapısını dikkate almadan yazılan, Arap, Fars ve Fransız dil metotlarını esas alan kitaplar' eleştirisinde bulunur (Levend, 1972: 168).

Hüseyin Cahit Yalçın'ın kaleme aldığı yeni başlayanlar için (1, 2, 3. sınıflar için) *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1908) adlı kitap hakkında Ağâh sırrı Levent, "Türk dilbilgisi yazıcılığında yeni bir adım" değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca Arap, Fars dil kurallarının Türk diline sinmiş olan izlerini taşımasına karşın, Türkçe ek, kök ve kurallara daha çok yer verildiğini ifade eder (Levend, 1972: 365). Ahmet Cevat Emre'nin *Lisan-ı Osmanîsi* (1912), Mesut bin Atıf'ın *Mükemmel Kavâid-i Osmanî'si* (ist, 1912), Askeri Liselerde okutulmak üzere ders kitabı olarak hazırlanan 2 ciltlik *Yeni Türkçe Sarf ve Nahiv* önemlidir. Türk Derneği üyesi Anton Tıngıryan'ın yazdığı *Sarf-ı Tahlil-i Lisan-ı Türkî* adlı eser, Türk derneğinin yayın organında bir forması basılmış ama devamı basılmamıştır. Basılan kısımda verilen bilgilere göre kitap dört bölümden oluşmaktadır. 1. bölüm: yazı ve sesbilgisi, 2. bölüm: kökler ve isimler 3. bölüm: ekler ve edatlar biçiminde tasnif edilmiştir. Ayrıca Anton Tıngıryan'ın Alman dil bilimci Franz Bopp'un "*Sanskrit Dili fiil Çekimi Sistemi ile Yunan, Latin, İran Cermen Fiil Çekimleri arasında karşılaştırma*" adlı kitabın ses bilgisi karşılaştırma yöntemi, bu eserde de Türk dilinin sesbilgisine de uygulanmıştır. Ayrıca Max Müler'in "*Fizyolojik Alfabe*" adlı eserinden de yararlanılmıştır. Bunlardan başka I. Cihan savaşı yıllarında iki önemli eser kaleme alınır. Birincisi Cezmi Ertuğrul'un 1917 yılında yayınladığı '*Lisan ve Edebiyatımız Hakkında Tahlil- Tenkid- Mukayese*' adlı kitap beş bölümden oluşur. 1. Bölüm: Arap ve Fars edebiyatları ile bu edebiyatlarda yer alan Tasavvuf, 2. bölüm: Milli edebiyat ve Halk edebiyatı, 3. bölüm: Alman Slav ve Türk Dilleri (dilbilim) araştırmaları, 4. bölüm: Lengüistik, 5. bölüm: Türk Edebiyatının durumu ve Türkçenin imlasını, üslubunu, terimlerini ve genel ihtiyaçlarını incelemiştir. Yazarın yabancı kelime ve terimlerle ilgili görüşü: 'bütün dillerde yabancı kelime ve kurallar olduğu ve bunun da toplumsal bir gerçek olduğu tezidir.' Bunlardan başka Mehmet Fuat ve Mehmet Saip'in yazdığı *Türk Dilinin Sarf ve Nahiv'i*, (ist. 1917), Nüzhet Sabit'in yazdığı *Ana Dili* (ist. 1918), yine Ahmet Cevat Emre'nin yazdığı *Türkçe Sarf ve Nahiv* (ist. 1923) ile Celal Nuri'nin gazete ve dergilerde çıkan yazılarını toplayıp '*Türkçemiz*' adıyla bastıracağı eseri sayılmalıdır. Bu eserler Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerini millî edebiyat ve Cumhuriyet dönemlerine bağlayan önemli kaynaklardır (Levend, 1972: 365-376).

Bu dönemde terimler konusunda Tanzimat ve meşrutiyet anlayışlarının dışına çıkılmamıştır. Bu nedenledir ki, Cumhuriyet devrine gelinceye kadar bütün alanlarda olduğu gibi dil bilgisi terimleri de Arap ve Fars dillerinin kurallarına göre yapılmaya devam edilmiştir. Milli mücadele döneminde halk ağızlarından söz derleme çalışmalarına ara verilmemiş, bu zor şartlarda bile kültür ve millileşme, öze dönüş fikirlerinin tartışıldığı görülür.

SONUÇ

Türk kültür ve medeniyet hayatı hiç kesintisiz üç bin yıldır devam ettiği var sayılırsa, geçmişte elde edilen bilim ve tekniğin dilsel göstergeleri terimler büyük bir yekûn oluşturduğu düşünülebilir. Öncelikle ata-babalarımızdan miras kalan kelime ve terimlerden söz etmek gerekir. Başlangıç için totem, inanç ve ibadetle ilgili kelimeler terim sayılabilir. Sonraları bunlara bugün için basit sayılabilecek ev aletleri, araba, at ve atıcılıkla ilgili araç gereçler ile savaş araç gereçlerinin adlarının eklendiği söylenebilir. Daha sonraki dönemlerde ulaşım, sağlık, eğitim, savaş, barış ilgili kelimeler, terim olarak kabul edilmiştir. Bilimsel gelişmelere bağlı olarak yanıcı ve patlayıcı maddelerin icadı ile bunlara ilgili terimler oluşturmuştur. Son bir buçuk asırda eğitim, sosyal ve fen bilimleri, teknik, ulaşım, yönetim, bilişim alanlarındaki gelişmelere paralel biçimde terimlerin sayısında da devasa bir artış meydana gelmiştir.

Türk dilinin tarihî gelişim süreci içinde terimsel gelişimi ele alırsak, terimsel söz varlığının geçirdiği evreleri Klasik dönem, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri ile Cumhuriyet dönemi olarak sayabiliriz.

İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılardan itibaren bilim dili olarak Arapça öne çıktığı görülür. Selçuklu ve Osmanlı döneminde kullanılan dil ve onun sözlüksel birimi terim hazinesi İslam medeniyetinin Arap diliyle ortaya koyduğu ortak terim hazinesinden oluşmaktaydı. Netice itibarıyla Klasik Dönem olarak adlandırdığımız, Karahanlı ve Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde Arapçanın resmi dil, Farsça'nın edebiyat dili olarak kullanılması sebebiyle bütün terimlerin yabancı dillerden alınıp kullanılması durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum Osmanlı döneminin ilk birkaç asrında da devam ettirilmiştir. Ancak Fatih medreselerinin kurulmasından sonra Osmanlıda eğitim dili ve resmi dilin Osmanlılaştırılması yoluna gidilmiştir. Fakat bunun başarılı olduğu söylenemez. Yine bu dönemde ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça terimler kullanılmaya devam edilmiştir.

Osmanlı'nın batı ile karşı karşıya gelmesi, batının bilimsel tecrübesini elde etme arzusu, ülke içinde birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişimin en belirgin göstergesi Tanzimat fermarı ile başlatılan modernleşme hamlesidir. Bilim dilinin temel göstergesi sayılan terimlerin yetersizliği meselesi gelmiştir. İşte büyük kültür değişimlerinde görülen eski kültür dairesine ait terimleri bırakarak yeni girilen kültür dairesinin terimlerinin alınması doğal karşılanabilir. Batıda ortaya çıkan sanayi devrimiyle kendini göstermeye başlayan terim yetersizliği ve terim üretme ihtiyacı Osmanlı aydınını bu alanı sorgulamaya itmiştir. Özellikle 1860'lı ve 1870'li yıllarda görülen batıya yönelme, batı ile yarışma isteği ilk önce kendini dilde ve terimlerde göstermiştir.

Türk aydınları, özellikle Tanzimat ile başlayan batıya yönelme, batılı bilim kaynaklarına ulaşma çabaları verirken, dilsel ve terimsel yetersizlikle mücadele etmek için terimlerin Osmanlı toplumu veya İslam toplumu için yapılması noktasında tartışmalar yapmış, yine terimlerin Arapça mı? Farsça mı? yoksa Latince mi yapılması konusunda da büyük tartışmalar yürütmüştür.

Yine bu tartışmaların devamı olarak Türk aydınları, I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde, Arapçadan terimler türetirken, bir yandan da Türkçeden terimler üretilmeye çalışıldığı görülür. Bu tartışmaların devamı olarak II. Meşrutiyet Döneminde Arapçadan terim yapmaya sınırlama getirilip Türkçe köklerden, bu olmazsa yabancı köklerden Türkçe eklerle terim çabaları görülür.

19. asrın son çeyreği ile 20. asrın başında, yeni yeni araştırmalarla ortaya çıkan yeni söz ve terim ihtiyacı Türk aydınlarını yeni terim yapma ve bu terimlerin kullanımı noktasında ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmaya yöneltmiştir. Bu ortaya çıkan terim sorununa çözüm bulma noktasında gayretler önce Arap dilinden sözcüklerle terim yapma, daha sonraları da kendi öz dilinin kelimeleriyle terim yapma şeklinde zuhur etmiştir. Diğer taraftan üzerinde en çok araştırma yapılan, hakkında en çok kitap yayınlanan dil alanı grameri yazıcılığı ile batılı tecrübeyi en çabuk kavrayan ve geliştiren alan olarak dil terimleri en çok özleşen ve Türkçeleşen terim sahası olmuştur.

Osmanlı'nın son döneminde terimlerin varlığı, kullanımı, kökeni, yapılışı ve yeterliği hakkında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Terimlerin evrenselliğini savunanlarla, terimlerin İslamî veya milli olmasını savunanlar arasında çıkan tartışmalar uzun zaman devam etmiştir.

Yeni lisan hareketini millî terimciliğe giden en önemli ve en somut, en ciddi adım sayabiliriz. Asıl millî terimciliğe Atatürk'ün emirleriyle, 2. dil kurultayında alınan kararlarla başlanmıştır.

Tanzimat ile başlayan medeniyet değiştirme çabasında dile ve onun en değerli sözlüksel göstergesi olan terimlere kendi dilinde karşılık bulma işi çok ciddi emekler verilerek, belli aşamalardan geçerek, belli seviyelere getirilmiştir. Bu geline seviye Cumhuriyetle milliyetçi ve millî dil ekseninde belli bir plan program dâhilinde sürdürülmüştür.

Kaynakça

- Ahanov, K. (2003). *Til Biliminiñ Negizderi*, Almatı: Sanat.
- Ahanov, K. (2008). *Dilbilimin Esasları*, Çev. Murat Ceritoğlu, Ankara: TDK Yayınları.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Akyüz, K. (2002). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (4. Baskı), Ankara: Mas Matbaa ve Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (2001). *Türk Eğitim Tarihi -Başlangıçtan 2001'e-* İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Bozkut, F. (1999). *Türklerin Dili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1987). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Duman, M. (2002). "Yenileşme Döneminde Türk Dili", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ercilasun, A. (2011). *Türk Dünyası Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hengirmen, M. (2001). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- İmer, K. (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması, Türk Dili Devrimi*, Ankara: KB. Yayınları.
- Kahraman, M. (2010). *Türk, Kazak Dillerinde Terim Yapma Yolları ve Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, Avrasya Mili Devlet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) Astana, Kazakistan.
- Koç, K. vd. (2003). *Kazakça Türkçe Sözdik*, Türkistan: Turan Baspa Ortallığı.
- Komisyon. (Redaktör: T. Januzakov) (2008). *Kazak TilininTüsündürme Sözdigi*, Almatı: Dayk Press.

- Komisyon, (2005). *Türk Sözlük* (10. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kurmanbayoğlu, Ş. (2004). “*Meanbayoğlu, Memlekettin Til Siyaseti jene Terminologiyarı Kalıptastıruvdın Kaidattarı, Kazak Terminologoyası jene Til Medeniyetinin Meseleleri*” *Adlı Respublikalık Gıımı-Praktkalık Konferansıya Meteryaldarı*”, Almatı: Akademiya.
- Kurmanbayoğlu, Ş. (2004). “*Türki Tilderi Arasında Terminalmasıv Turalı*”, *Terminologiyalık Haberşi*, 1 (7), Astana: Gılım Mınıstırlığı Paspası.
- Kurmanbayoğlu, Ş. (2005). *Terminkorkalıptastıruv Kızderi Men TermincasamTesilderi*, Almatı: Sızdik-Slovar.
- Levend, A. S. (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (3. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.
- Parlatır, İ. (2002). “*II. Meşrutiyet Sonrası Türk Dili*”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sızdıkova, R. (1993). *Kazak Edebi Dilinin Tarihi*, Almatı: Sanat.
- Tan, N. (2001). *Kuruluşunu 70. Yılında Türk Dil Kurumu*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1982). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (5. Baskı), İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Wardhaugh, R. (1997). *An Introduction to Sociolinguistics* (2nd Edition), Cambridge USA: Blackwell Publishers.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK Yayınları.